

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ОҚУ-АҒАРТУ МИНИСТРЛІГІ
БАЛАЛАРДЫ ЕРТЕ ДАМУЫ ИНСТИТУТЫ**



**КҮНДЕЛІКТІ ЖАҒДАЙЛАРДА СӨЙЛЕУДІ ДАМУЫ БОЙЫНША
ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР**

Астана 2025

*Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі
Балаларды ерте дамыту институты базасында әзірленген*

Күнделікті жағдайларда сөйлеуді дамыту бойынша әдістемелік ұсынымдар: Әдістемелік ұсынымдар. – Астана, 2025. – 19 б.

Әдістемелік ұсыныстарда «Беске дейін үлгер» бағдарламасына сәйкес тамақтану, серуендеу, ойнау, жөргекті ауыстыру және басқа да күнделікті өзара әрекеттесу кезінде сөйлеуді ынталандыру әдістері ұсынылған; баланың бастамасын қолдауға, сөздікті кеңейтуге, қайталауға, әрекеттер мен заттарға түсініктеме беруге баса назар аударылады

Бұл әдістемелік ұсынымдар «Беске дейін үлгер» бағдарламасы негізінде әзірленді және мектепке дейінгі ұйымдардың педагогтеріне мен мектеп жасына дейінгі балалардың ата-аналарына арналған.

Әдістемелік ұсынымдар ҚР ОАМ Балаларды ерте дамыту институтының Ғылыми-әдістемелік кеңесінде қаралып, ұсынылған (2025 жылғы 27 мамырдағы № 6 хаттама).

ТҮСІНДІРМЕ ЖАЗБА

Ерте жас — баланың танымдық және сөйлеу қабілеттерінің қарқынды даму кезеңі. Дұрыс сөйлей білуі оның дамуына, қоршаған орта мен онда өзін тануына әсер етеді.

Бүгінде ерте жастағы балаларда сөйлеу қызметіне әсер ететін жағымсыз факторлардың әсерінен ата-ананың үнемі «жұмысбасты» болып, балаға көп уақыт бөлмеуінен және баламен қарым-қатынастың жиі болмауынан балалардың сөйлеу белсенділігі төмендігі, балалардың көпшілігінің тілі өзінің жасына сәйкес емес екендігі, сөздік қордың жеткілікті дамымағаны және бала тілінің дөрекі екені байқалады. Сондықтан осы аталған түйінді мәселені шешуді ерте жастан бастап қолға алып, балалардың тілін қалыптастыруға ерекше мән берілуі қажет.

Балалардың сөйлеу әрекетін жетілдірудің маңызды алғышарты өз қалауымен тілдік қарым-қатынасқа белсенді қатысуға баланың ынтасының пайда болуына ықпал ететін, жағымды эмоционалдық көңіл-күй орнату болып табылады. Ал балалардың тілін дамытуға ықпал ететін жағымды көңіл-күй мен жағдаяттарды құруда ойын әрекеті жәрдемдеседі.

Балалардың тілін дамыту баланың ересектермен және айналасындағы адамдармен толыққанды қарым-қатынасы кезінде ғана мүмкін болады.

Осы құралдың мақсаты — балалардың түрлі іс-әрекеті арқылы ерте жастағы балалардың тілін дамыту мәселелерінде педагогтерге және ата-аналарға әдістемелік көмек көрсету.

Міндеттері:

- ерте жастағы балалардың сөйлеуін дамыту үшін жағдай жасау;
- жаңа сөздік ойындарды үйрету арқылы балалардың сөздік қорын байыту,
- танымдық процестерді: зейінді, қиялды, есте сақтауды, ойлауды дамыту - балалардың сөйлеуін дамыту мәселелерінде ата-аналардың құзыреттіліктерін арттыру.

Бала өмірінің алғашқы жылдары сөйлеуді меңгеруге қарқынды және оның алдағы дамуында маңызы зор кезең болып табылады.

Бұл бағытта «Беске дейін үлгер» халықаралық бағдарламасы (бұдан әрі - Бағдарлама) ерекше маңызға ие болады, ол бала мен ересектер арасындағы ерте өзара іс-қимыл мен тіршілік қарым-қатынастың маңыздылығына назар аударады. Бағдарламаның негізгі аспектілерінің бірі күнделікті жағдайлар, эмоциялық байланыс, ойындар, әңгімелер және қоршаған әлемді бірлесіп зерттеу арқылы сөйлеу мен коммуникативтік дағдыларды дамыту болып табылады. «Беске дейін үлгі» ересектерге - ата-аналар мен педагогтарға - баланың тілдік дамуының белсенді қатысушысы болуға көмектесетін, бай сөздікті қалыптастыруға және ерте жастан сенімді қарым-қатынасқа ықпал ететін мазмұнды, ізгі ниетті және сөйлеу ортасын қалыптастыратын практикалық ұсынымдар ұсынады.

ЕРТЕ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бала өмірінің алғашқы жарты жылдығында сөйлеген сөзді естуі қалыптасады, осы кезеңде бала «гуілдеп» қуанып дыбыстар шығара бастайды.

Ал екінші жартыжылдықта көбінесе баланың қимылдарымен байланысты кейбір дыбыстардың дыбыстық үндестікпен қайталануын аңғаруға болатын былдыр пайда болады. Осы кезеңде былдыр қол сермеумен үйлеседі.

1 жастың соңында бала ересектермен айтылған 10-20 сөзді түсінеді және ересектердің айтқан сөздеріне ұқсайтын бір немесе бірнеше алғашқы сөздерді айта бастайды. Балада алғашқы сөздің пайда болуымен оның психикалық дамуының жаңа кезеңі басталады. Ол баланың өзінің мінез-құлқын басқаруға және жаңаша тілдесу түрлеріне мүмкіндіктерді ашады.

Ресей ғалымы Е.А. Аркиннің зерттеулері бойынша белсенді сөздіктің артуы келесідей сандық ерекшеліктермен сипатталады:

- 1 жаста – 9 сөз;
- 1 жас 6 ай – 39 сөз;
- 2 жаста – 300 сөз;
- 3 жаста – 1500 сөзге дейін.

Екі жаста балада қоршаған ортаға қызығушылығы артады: ол барлығын көргісі, танығысы және қолымен ұстағысы келеді. Осы кезеңде баланың қалауы оның мүмкіндіктерінен де асып кетеді сондықтан бала ересектерге көмекке жүгінеді. Бала өзін қоршаған орта заттарын атай отырып, ересектің айтқан барлық сөздерін түсінеді.

Баланың сөйлеу белсенділігі артады. Оның тілдесу ортасы кеңейеді, ол тілдесудің арқылы тек жақын адамдарымен ғана емес сондай-ақ басқа да ересектермен және де басқа балалармен де қарым-қатынас жасай алады.

Баламен айтылған сөз ыммен және ишарамен сүйемелденеді. Мектепке дейінгі жаста белсенді сөйлеуді игеру жылдамдығы әр балада түрліше жүреді. Екі жастың соңғы айларында сөздік қор ерекше жылдам артады.

Зерттеушілер осы кезеңде баланың қолданатын сөздерінің саны бойынша сөйлеу қарқынының дамуының әр балада жеке-жеке түрлі қарқында болуын көрсете отырып, түрлі мәліметтерді келтіреді. Екі жастың соңында қарапайым сөз тіркестері қалыптасады. Сөз тіркесінің пайда болуында да айтарлықтай айырмашылық болады. Ол айырмашылықтардың мынадай себептері болуы мүмкін: тұқымқуалаушылық, естуі, тәрбие жағдайлары.

Қарапайым сөз тіркестері 2-3 сөзден тұрады және көбінесе баланың талаптарын білдіреді («ана бер», «әке бар», «су ішем» және т.б.).

Егер балада 2,5 жаста қарапайым сөз тіркестері қалыптаспаған болса, онда оның сөйлеу қарқынының дамуы нормадан қалыс қалып қойғанын білдіреді. Екі жастың соңында олардың көбінесе «негізгі сөзді» сөз тіркесінің басына қойып, жағымды жауап беруі сөз тіркестеріне тән болып табылады.

Сөйлеу диалог түрінде болатын ересектермен және құрдастарымен бірге іске асырылатын практикалық әрекетпен тығыз байланысты. Оның қалыптасуындағы маңызды рөл осылай тілдесу үлгілерімен және эталондарымен (ертегілер, әңгімелер) баланы таныстыратын ересекке байланысты.

Балалардың сөйлеуін дамытудағы маңызды бағыт оның жаңа түрлерінің пайда болуы болып табылады. Ерте жаста пайда болатын жағдаяттық сөз сөйлеу түрінде байқалмайды. Ол жағдаятты ескеріп, вербалді емес құралдарға (ым мен ишара) сүйеніп түсінікті болады. Бұлай тілдесу диалог түрінде болады және ол сезіммен тығыз байланысты.

Диалогтың тілдесу құралы ретінде мәні зор, себебі ол балалардың әлеуметтік қарым-қатынастарының дамуына ықпал етеді. Диалог арқылы балалар бір-бірін ортақ ойынға, айналасындағылармен тілдесуге баулиды. Кейбір балалар ересектермен де құрдастарымен де сөйлесе алмайды. Мұндай жағдайда ересек баланы балалардың сөйлесетін рөлі бар ойындарға тарта отырып, тілдесу тақырыптарын ойын жағдаяттарында айтуға немесе ертегілердің қысқаша қойылымдарын ойнауға баулуына болады.

Үш жаста сөзді түсіну көлемі мен сапасы бойынша да артады. Балалар тек нұсқау беріп сөйлеуді ғана емес әңгімені де түсінеді. Екі жастың соңы мен үш жастың басында дыбыстарды дұрыс айту қалыптасады. Бұл ересектердің айтатын сөзіне талаптарды арттырады. Осы кезде балаға ересекпен айтылатын сөздерінің, дыбыстардың дұрыс, анық болуы ал ырғақтың өте шапшаң болмауы маңызды. Егер балаға қарайтын ересектің тілінде сақаулық, тілін шайнап сөйлеушілік, кекештік дефектілері болса, онда бұл дефектілерді бала қайталап айтатын болады.

БАЛАНЫҢ СӨЙЛЕУІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ЕРЕСЕКТЕРДІҢ РӨЛІ

Ересектердің міндеті — бұл ерте жастағы балалардың белсенді, коммуникативтік сөйлеуін дамыту. Ол үшін баламен үнемі сөйлесіп қана қоймай, пікір алмасуға баулуымыз тиіс. Баланың өз сөзі басқаларға еліктеу арқылы дамымайды. Дамудың алғашқы кезеңдерінде баланың сөзі заттық әрекеттермен байланысты және олардан ажырамайды. Осы кезеңде бала тек қана көргенін және қазіргі әрекетін айта алады.

Бір жастан бастап – сөйлеуге үйретудің дайындық кезеңінде ересек пен баланың өзара қарым-қатынасының негізгі мазмұны, эмоционалдық қарым – қатынасқа негіз болып табылады. Бала үлкендердің күлкісіне күліп жауап береді, жылы сөзге дыбыстармен жауап береді.

Қарым-қатынас қажеттілігі баланың ересектермен бірлескен әрекетінің сипатына байланысты мазмұны бойынша өзгереді.

Баланың ересектермен қарым-қатынас жасау қажеттілігін дамытудың бірнеше кезеңдері бар:

1. Ересектердің ықыласына және мейірімділігіне қажеттілік. Бұл баланың өмірінің алғашқы жарты жылдығындағы оның жақсы дамуына қажетті жағдай болып табылады.

2. Ересекпен ынтымақтастыққа немесе қарым-қатынас жасауға қажеттілік. Қарым-қатынас қажеттілігінің мұндай мазмұны балада еркін ұстауды меңгергеннен кейін пайда болады.

3. Ересектердің құрметпен қарау қажеттілігі. Ол балалардың танымдық ісәрекеті аясында пайда болады.

4. Өзара түсіністік және ересектердің жанашырлық танытуы.

Екінші жартыжылдықта бала ересектермен күрделі өзара әрекетке ауысады: ол дыбыстық және үндестік екі түрлі параметрлерге бөлінеді. Екі жасқа келгенде сөз ересектермен қарым-қатынастың негізгі құралы болып табылады. Ым мен ишара бірте-бірте азая бастайды.

Сөздің көмегімен өз мінез-құлқын басқару қабілеті пайда болады.

Егер баланың 2 жасқа дейінгі іс-әрекеті негізінен қабылданатын жағдайлармен анықталса, онда ерте жастың екінші жартысында баланың мінезқұлқын сөйлеу арқылы реттеу мүмкіндігі пайда болады, яғни ересек адамның ауызша нұсқауларын орындау.

Үш жастағы баланың қарым-қатынасқа деген қажеттілігі күрт күшейеді. Бұл жылы жалпы қолданылатын сөздердің көлемі тез артып қана қоймай, екі жастан бастап сөйлеу қабілеті арта бастайды.

Бұл ретте ересек адам балаға жиі жүгінеді, сұрақтар қояды. Бірақ баладан дереу жауап талап етпеу керек. Ересек сұрақ қояды, үзіліс жасайды, содан кейін сұраққа өзі жауап береді. Бала заттың атауын бірнеше рет естігеннен кейін оны алып, сезіп, қарап, онымен әрекет жасағаннан кейін баладан таныс затты әкелуді (көрсетуді, табуды, беруді) немесе онымен қандай да бір іс-әрекет жасауды сұрауға болады.

СӨЙЛЕУДІ ҢНТАЛАНДЫРУ ӘДІСТЕРІ

Баланы тамақтандыру, серуендеу, ойнау және басқа күнделікті қарым-қатынас кезінде сөйлеуді ынталандыру үшін келесі әдістерді қолдануға болады:

- баламен өзіңіз білетін тілдерде жиі-жиі сөйлесіңіз. Мысалы, ас пісіріп жатып, азық-түлік аттарын (ет, картоп, сәбіз) түрлі тілдерде айтыңыз;

- дұрыс құрастырылған сөз тіркестері мен сөйлемдерді қолданыңыз. Ересек адамның сөйлемі балаға қарағанда 1-2 сөзден ұзағырақ болуы керек;

- ашық сұрақтар қойыңыз. Бұл баланы жауап беру үшін бірнеше сөзді қолдануға ынталандырады. Мысалы, «ол не істеп жатыр?» орнына «ол ойнайды ма?»;

- балаға алуан тілде ән айтып беріңіз немесе мереке, мейрам, салт-дәстүрі атауларын (Наурыз, айт) өзге тілде атап, мақал-мәтелдер айтып жүріңіз;

- егер отбасы мүшелері (ата-әже, аға-жеңге, нағашылар) немесе достарыңыз басқа тіл білсе, оларға балаңызбен сол тілде сөйлесіп, ән айтып берсін деңіз;

- уақытша үзіліс жасаңыз. Баланың сөйлеуге және сұрақтарға жауап беруге мүмкіндігі болуы үшін;

- дыбыстар мен шуды тыңдаңыз. «Бұл не?» Бұл иттің үруі, желдің шуы, ұшақтың қозғалтқышы және т. б. болуы мүмкін;

- еліктеуді және дыбысты қайталауды қолданыңыз. Әр түрлі жануарлар үшін сөйлесу: гав-гав, мияу, ква-ква;

- өлеңдерді қолданыңыз. Өлеңдер балаға жақсы таныс болуы керек, оларды бірнеше рет айтыңыз;

- сахналауды қолданыңыз. Әндерді, диалогтық өлеңдерді, ұысқа ертегілерді сахналау кезінде баладан жауап алу оңай;

- баланы қарапайым сөздерге ынталандыру. Ойын немесе жануарларға күтім жасау процесінде ересек адам баланы қарапайым сөздерге шақырады.

Баланың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, сөйлеу қиындықтарын жеңуге деген ұмтылысын ескеру маңызды.

Бұл әдістер балалардың сөйлеуінің дамуын ынталандырады, өйткені айналасынан бірнеше тілді естіп жүрген сәбилер есейген сайын сол тілдерді түсініп, сөйлеп кетуге бейім болады. Бала тілдерді электрондық құрылғыдан гөрі адамдарды тыңдағанда жақсырақ үйренеді.

Бала түрлі тілдерді естіп, сөйлеп өссе, оның мәселе шешу, креативті ойлау қабілеті дами түседі, жаңа әндер үйреніп, олардың мәнін түсіне алады. Бала электрондық құрылғыдан үйренгенге қарағанда, өзге адамдармен сөйлесу арқылы тілді тезірек меңгеріп, сіңіріп алады.

Тіл мен мәдениет бір-бірімен тығыз байланысты. Өзге тілде сөйлегенді тыңдау және сөйлеуді үйрену арқылы бала өзінің бірегейлігін, өз халқының мәдениетін түсінеді, айналасындағы адамдармен, туған-туыстарымен, отбасы мүшелерімен байланысы нығая түседі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Ерте балалық шақ-баланың қарқынды даму кезеңі болып табылады. Осы жасқа тән маңызды жетістік ол басқаларға түсінікті және басқалармен қарымқатынас жасау және өзін басқару құралы ретінде қолданатын сөйлеуді дамыту.

Ерте жастағы балалардың сөйлеуін дамытуда ойын технологияларын қолдану ересектермен ынтымақтастық пен жағымды жағдайды құру арқылы жүзеге асырылады. Ойында бала қоршаған әлем туралы білімді белсенді игеруге, сөздікті байытуға, қоғамда дұрыс мінез-құлық дағдыларын игеруге мүмкіндік алады.

Сөйлеуді дамытуда ересектер балабақшада тәрбиешілер, отбасында ата - аналар мен жақындары жетекші рөл атқарады.

Балалардың сөйлеуді табысты игеруі көбінесе ересектердің сөйлеу мәдениетіне, баламен тілдесуіне оған қанша көңіл бөлуіне байланысты болады.

Ойын технологияларын пайдалану жеке тұлғаға бағытталған технологияларды табысты іске асыруды, баланың өзіндік сөйлеу немесе мінезқұлық іс-әрекетіне деген қажеттілігінің барынша қанағаттануын қамтамасыз етеді.

Осылайша, ерте жастағы балалардың сөйлеуін түрлі ойын технологияларын пайдалана отырып, мақсатты дамыту жеңіл жүреді, ол балалардың жағымды психикалық дамуын қамтамасыз етеді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Беске дейін үлгер» бағдарламасы <https://thrivebyfive.kz>
2. «Кәусар бұлақ» жинағы - Нур-Султан қ., «Мектепке дейінгі балалық шақ» Республикалық орталығы, 2019 ж.;
3. Мектепке дейінгі ұйымдарда театрландырылған әрекетті ұйымдастыр бойынша әдістемелік ұсынымдар, - Нур-Султан қ., «Мектепке дейінгі балалық шақ» Республикалық орталығы, 2016 ж.
4. Көркем әдебиет бойынша «Мәңгілік ел тағылымы» Хрестоматиясы». - Нур-Султан қ., «Мектепке дейінгі балалық шақ» Республикалық орталығы, 2017 ж.
5. Балаларды ерте жастан дамытуға арналған заттық-дамытушы ортаны ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар. - Нур-Султан қ., «Мектепке дейінгі балалық шақ» Республикалық орталығы, 2015 ж.;
6. Гербова В. В. Занятия по развитию речи в первой младшей группе детского сада. – М.: МОЗАЙКА-СИНТЕЗ, 2010. – 112 с.
7. Павлова Л. Н., Пилюгина Э. Г., Волосова Е. Б., Раннее детство: Познавательное развитие. Методическое пособие. – М.: Мозайка– Синтез, 2000. – 152 с.
8. Широкова Г. А. Сенсомоторное развитие детей раннего возраста. Диагностика. Игры. Упражнения. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 256 с.
9. Бердянская М.Э. Критерии развития детей раннего возраста / М.Э.Бердянская, О.Е.Громова // Управление дошкольным учреждением, 2003 г. – №3.

МАЗМҰНЫ

1	ТҮСІНДІРМЕ ЖАЗБА	11
2	ЕРТЕ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	12
3	БАЛАНЫҢ СӨЙЛЕУІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ЕРЕСЕКТЕРДІҢ РӨЛІ	13
4	СӨЙЛЕУДІ ҒЫНТАЛАНДЫРУ ӘДІСТЕРІ	15
5	ҚОРЫТЫНДЫ	16
6	ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР	17